

1916 йилда Россия империясининг Туркистондаги мусулмон халқларига қарши амалга оширган ҳарбий ва иқтисодий зулмлари оқибатида кенг қамровли халқ кўзғолони авж олди. Бу воқеа тарихга “1916 йил кўзғолони”, ёки “Уркун”, “Туркистон кўзғолони”, “Козок-киргиз исёни” деган номлар билан кирган. Кўзғолон фақат ҳарбий ёки иқтисодий мазмунга эга эмас эди, у миллий гуруҳ, эрқ ва адолат учун кураш сифатида тарихда ўчмас из қолдирди.

Тарихий замин: мустамлакачилик сиёсатининг кескинлашуви

19 асрнинг охирида Россия империяси Туркистонни босиб олиб, бу ҳудудларда ўз маъмурий тизимини ўрнатган эди. Ушбу сиёсатида:

- Яхши ерлар рус кўчманчиларига берилар,
- Маҳаллий халқлар иккинчи даражали фуқаро сифатида қўрилиб, солиқлар билан зулм қилинар,
- Маданият, мактаб, дин қаби соҳаларда ҳам руслаштириш сиёсати юритилар эди.

Аммо 1914 йилда бошланган Биринчи жаҳон уруши Россия иқтисодиётини заифлаштирди, фронтдаги йўқотишлар эса миллионлаб қўшимча аскар талаб қилди. 1916 йил 25 июн фармони: қонли сабаб

1916 йил 25 июнь кунини Россия императори Николай II махсус фармон чиқарди. Унга қўра, Туркистон ва Козогистондаги мусулмон аҳоли:

“ҳарбий хизматга чақирилади”, яъни “форст-работа” (орқа хизмат ишлари — окоп қазиб, қўприк, темир йўл қурилиши) учун 19–43 ёшли эркеклар фронтга юборилиши керак эди.

Бу халқ орасида қаттиқ норозилик уйғотди:

- Чунки мусулмонлар аввалдан Россия армиясига чақирилмас эди,
- Хизмат қилганларга фуқаролик ёки ҳуқуқ берилмас эди,

• Кишлоклардан минглаб ёшларни олиб кетиш — иктисодий халокатга олиб келарди. Кўзғолоннинг бошланиши ва кенгайиши

Июль ойидан бошлаб Туркистоннинг барча ҳудудларида халк ҳаракати бошланди. Ёнг кучли каршилиқ:

- Киргизистонда (Чуй, Нарын, Исиккўл, Талас)
- Козогистонда (Жетису, Семиречье)
- Фаргона водийсида (Наманган, Кўкон, Андижон)
- Хоразм ва Коракалпоқ ҳудудларида кузатилди.

Козок ва киргизлар орасида кўзғолон яхши ташкиллаштирилди. Миллий саркардалар — Амангелди Иманов, Жусупбек Шарипов, Жолош уулу Садаибек, Жангарачи датка кабилар кўзғолонга раҳбарлик қилдилар.

Кон тўкилиш ва оммавий катагонлар

Россия ҳукумати Туркистон генерали Куропаткин бошчилигида махсус жазо отрядларини юборди. Улар:

- Кишлок ва шаҳарларда оммавий отишмалар, уйларни ёқиш, аҳолини киргин қилиш билан шугулланди,
- Аёл, бола, қарияларга қарамасдан қатллар амалга оширилди,
- Минглаб халқ Қашғар (Шарқий Туркистон), Хитой, Афғонистон томон қочишга мажбур бўлди.

Факат Киргизистоннинг ўзида 100 мингдан зиёд одам ҳалок бўлгани ҳақида тарихчилар қайд этади. Бу тарихда “Уркун” (қочиш, қувилиш) деб номланган.

Ўзбеклар орасидаги иштирок

Фаргона водийсида, айниқса Кўкон ва Наманганда халқ ҳаракатлари жуда кучли бўлди. Баҳром ва Абдурахмон қаби халқ қаҳрамонлари саркарда сифатида танилди. Кўзғолон оммавий кўтарилиш шаклида бўлиб, Россиянинг ҳарбий базаларига ҳужумлар уюштирилди. Аммо қурол ва тайёргарлик қамлиги сабабли, қўпчилик босиб туширилди.

Кўзғолон натижалари ва аҳамияти

1916 йил кўзғолони ҳарбий жихатдан босиб туширилган бўлса-да, унинг таъсири улкан бўлди:

1. Мустамлакачиликка бўлган умумий нафратни оширди
2. Миллий ўзлик ҳиссини уйғотди
3. Бошқа миллий ҳаракатларга (жумладан, 1917 йилдаги Кўкон автономиясига) замин яратди
4. Сиёсий ва диний етакчилар орасида янги авлод — мустиқлик тарафдорлари вужудга келди

1916 йил кўзғолони Туркистон халқларининг ноинсоф зулмга, адолатсиз босқинчи сиёсатга қарши миллий ва инсонпарварлик руҳидаги қураши эди. Бу кўзғолон мустамлакачилик давридан сўнг келган ҳар бир миллий ҳаракатнинг илк қадамларидан бири сифатида тарихда унутилмас даражада муҳкам жой эгаллайди. У — на факат зўравонликка қарши бош кўтариш, балки миллатнинг шарафини, эътиқодини, иродасини муҳофаза қилиш ҳаракати эди.

Абу Муслим (профессор)

